

Salt Cellar

14th Century, London

Materials Used

Soapstone
Lead-free Pewter
Flux
Low Temperature Solder
Copper wire
Wooden dowel

Tools Used

Wood carving tools
Jeweler's tools
Modeling clay
Natural Gas torch
Electric Hot-Pot
Belt sander with grinding wheel
Vibrating polisher with walnut shell media

Figure 1 – Salt from Victoria and Albert Museum
14th Century shallow, three-footed hexagonal container (Egan, 192)

Vessel History and Characteristics

The container in Figure 1 is one of many similar, highly decorated, pewter 14th century containers. All of these containers are hexagonal, with hinged lids in various forms. Most of the containers have feet as well. Several views of the item in Figure 1 can be seen in Appendix A and a number of other such containers can be found in the article in Appendix C.

Lid Characteristics

Of the lids seen here and in Appendix C, there are several examples of flat lids, hinged off center as well as a number of hexagonal/cone shaped lids. The lids range from plainly decorated (Figure 2) to highly decorated (Appendix C). Three of these lids show the canine handle/finial.

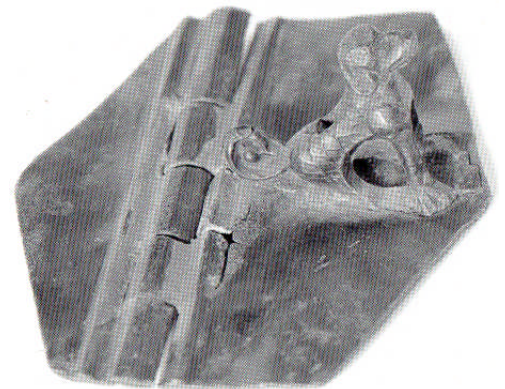

Figure 2 – Pewter Lid with Canine Handle (Egan, 192)

Decoration Characteristics

Some of the decorations found on this class of vessels include panels showing the Annunciation, the Adoration of the Magi, the twelve Apostles, the twelve months of the year, heraldry (Figure 4), etching or text (Figure 1).

Canine Handles

A number of lids have been found with sitting dogs as handles or finials (seen in Figures 1, 2 and 3). These have been found on salt cellars, pyxes, chismatories and flagons. It is not known if the dog has any special significance for these containers.

Figure 3 – Standing dog finial (Egan, 193)

Purpose of Vessels

There are mixed thoughts on the purpose of these containers. Based on decoration and form, some are thought to be *pyxes* (to hold the communion host) or *chrismatories*.

Several vessels have a Latin legend, *CUM SIS IN MENSA PRIMO DE PAVPERE PENSO* ('when you are at the table think first of the poor'), suggesting that they were for use at the dining table, probably serving as salt cellars.

Materials

All of these vessels are made from pewter, some with a very high lead content. The salt pot in Figure 1 was almost entirely tin (99.9% tin).

The composition of pewter in this time period varied quite a bit on area and application. Items are found with very high lead content, referred to as 'lay metal'. 'Fine metal' referred to a tin/copper alloy that England was famed for and exported heavily.

Materials used for casting moulds included wood, baked clay, cuttlefish bone and stone (Figure 5). While many types of stone were used, a close-grained stone like soapstone, or steatite, worked very well. (Spencer, 9) Soapstone quarry locations in Europe included Norway, Germany, Italy and Greece.

Manufacture

These vessels are cast in pewter from stone moulds, pieces of one seen in Figure 5. These are fairly complex shapes. The lid seen in Figure 4 was likely cast in one piece. The 6 paneled dished shape might have been cast in one piece but can easily be cast as 6 separate panels and then soldered or welded together, as was done in the cruet seen in Figure 6. I don't have specific information on the assembly of these vessels. There *might* be more information in Appendix C, but sadly.. I don't read Swedish. <<sad face>>

The soldering process used soldering irons, as found in a pewterers inventory in 1427. (Homer, 71) For carving the stone moulds, as soapstone is such a soft stone, nearly anything will work. In the 12th-15th centuries, badge carving was done by a number of professions (eventually settling into a profession unto itself). As seal engravers and goldsmiths were among those pressed into this task (Spencer, 7) it stands to reason that jeweler's tools, in addition to basic knives and picks, would have been used.

Figure 4 – Pewter pot from Kunstgewerbemuseum, Cologne showing heraldry decoration (Tegner, 293)

Figure 5 – Fragment of a four part limestone mould, found in Visby harbor, 15th century (Tegner, 295)

Figure 6 – Hexagonal Cruet made from soldered panels from Weoley Castle, Birmingham in the 14th century. (Sn 99.9%, Pb 0.04%) (Homer, 68)

My Materials and Tools

Pewter Alloy

Most pewter alloys in the Middle Ages used did contain some lead, though the 'Fine Metal' used by the London Pewterers Guild did not contain any significant lead. I do not care to use lead in my pewter for all the obvious brain liquefying reasons. The pewter that I am using closely matches the Canterbury bell metal; mainly tin with some copper and antimony and it has a melting point of about 425°F.

Soapstone Moulds

I use Brazilian soapstone for my moulds as it is very easy to carve, holds intricate detail and will last through hundreds of castings. I don't have access to any European soapstone but this soapstone has the same qualities. Appendix B has more information on casting in 2 and 3 piece moulds.

Carving Tools

I hand carved the mould using woodworking and stone carving tools as well as a selection of small jeweler's bits that I used with my hand drill. I added details of the piece with fine picks and a tiny knife and used modeling clay to help see what was being carved. The details are very small, so it helped to take off my glasses and use my near-sightedness for all it is worth.

Casting Tools

In medieval times, the casting would be done from a crucible heated up in a forge of some sort. For safety and cleanliness, I used an electric hot-pot for this process.

Soldering Tools

To assemble this box, I used a soldering technique. Soldering fills the seams between pieces with similar (usually lower melting temperature) material. I used a natural gas torch with a very fine flame for both of these processes. In the middle ages, they used a soldering iron for this process, but I don't have an electronic iron that is hot enough.

The Moulds and Final Product

For more information about the mould preparation, registration, carving and pouring, see Appendix B.

Salt Cellar Moulds

This project required 5 separate registered moulds: 4 2-piece moulds, with one 3-piece mould for the foot pieces. When I conceived of this project, I determined that the bulk of each mould could be carved into one side of the 2-piece mould, leaving only the outer decoration on the other side. This will make the ability to change the decoration on this vessel very simple.

1. The first piece carved was the vessel outer panel. I based the size on the lid and vessel seen in Figures 1 & 2. I angled the sides at (roughly) 30° so that the panels would fit together snugly. Because of the ease of changing the panel decorations, I chose to do alternating panels with my and Braden's heraldry, similar to the motif seen in Figure 4 so that I can easily change the design.
2. The two pieces of the hinged lid required a larger piece of stone than normal. For economy, I used both sides of these larger stones. I first diagrammed out the lid so that the hinge holes would line up correctly. I traced these on the respective rocks and

carved them out. They were large enough for a chisel and mallet to be useful. The hinge holes were left open by inserting sections of wooden dowel that the pewter poured around and then were removed. (The wood doesn't burn as there is no air left in the mould. I used the larger lid piece also for the bottom, pouring two with blank faces and cutting/soldering them together. Originally, my plan for the hinges was to have them show to the edge as in Figure 1. However, in the end I didn't want to bend the lid as seen there, so instead I had the bottom part of the hinge end early so that the lid would sit flat on the sides, as was done on the lid in Figure 2. I used some copper wire for the hinge pin.

The decoration on the lid was a difficult choice for me. I've never had such a (relatively) huge area to decorate so I wanted to do something interesting. I chose to do a scene similar to Figure 7 and thought that a cityscape would make an interesting cap to the scene. The arches, musicians, diapering and cityscape were adapted from 15th century medieval manuscripts.

3. I did the dog handle based on Figure 3 out of a two-piece mould.
4. I carved the box feet from a three-piece mould. Truth be told, I really could have done this in a two-piece but such is life. I carved a post on the foot so that, to attach, I drilled a hole in the bottom plate and inserted/trimmed the post. Soldering was very simple for this.

Figure 7 – Salt pot (Tegner, 297)

Process

After creating the moulds, I poured using my electric hot pot. I had trouble getting the large pieces to pour without air bubbles. A liberal use of baby powder on the mould before each pour took care of this issues, which was awesome! (My Chemical Engineering husband says this makes perfect sense but it sounded like “Blah, blah, blah... chemistry” to me.) I used files and my grinder to clean up the pieces as well as to make the angles on the side pieces as close to 30° as possible so that the box seams would line up. I then polished the pieces in a walnut shell media.

To assemble the box, I first used soldering to tack together the tops and bottoms of the hexagon panels as well as the two halves of the bottom panel. I then soldered to fully join the six side panels and the two bottom halves. The feet were attached to the bottom panel by drilling holes in the panel, inserting the foot posts and soldering them together. The top and bottom surface of the side hexagon were smoothed using a grinder so that the seams would be close and easy to solder. The side section was the lightly tacked to the bottom and soldered. The smaller part of the lid was the lightly tacked to the sides and soldered. The lid halves were joined with a piece of copper wire for a hinge pin, used because that was what I could find that was the correct gauge. .

Final Summary

I am very pleased with the results of this box. The pieces joined together very tightly and look like a solid piece. When I next attempt this, I will switch to a smaller torch head when joining the top/middle/bottom sections since this had to be done on the outside (attempting to solder on the inside of the seam, as I had planned, caused the torch to go out due to poor convection.) A smaller torch would cause the outside seams to look a bit neater.

I was especially pleased with how I was able to combine elements of the many different boxes found to create this item, thus making it very period but uniquely my own. The materials that I used and the end result very closely mirror what was used in the 14th century. The methods and tools that I used, though often powered (hot pot, grinder) were good equivalents for all of the processes in use in this period.

Heraldic Display

I chose to decorate the side panels of the box with heraldry for Braden and myself. Similar boxes had heraldry on the lids (Figure 1 and Figure 4). I chose to do the heraldry on the side panels because I wanted to use the lid for a larger scene. Also, the side panel decoration is *much* easier to change than the lid decoration so I made the lid fairly neutral in decoration and tailored the sides to us.

Panel 1: Karl Braden von Sobernheim

Blazon: Vert, on a bend doubly cotised argent a violin sable.

Motto: Everyone is my friend until they prove me wrong.

Panel 2: Giliانا Attewatyr

Blazon: Argent, a bend wavy azure between a tree eradicated proper and an otter statant sable.

Motto: Sometimes the squeaky wheel gets kicked.

References

Spencer, Brian. Pilgrim Souvenirs and Secular Badges (Medieval Finds from Excavations in London) TSO. c1998. ISBN: 0112905749.

Wolf, Michele. "Intermediate Pewter Casting in Soapstone. Beyond a Simple Site Token." 2009. 10 Jan. 2010. <http://myweb.cableone.net/amefinch/Giliana/Intermediate_Pewter_Casting_in_Soapstone.pdf>

Homer, Ronald F. 'Tin, Lead and Pewter.' in Blair, John. Ramsay, Nigel. English medieval industries: craftsmen, techniques, products. The Hambledon Press, London. 1991.

Tegner, G. 'One Tin Lid from Kalmar'. in Karlson, L, Lagerlof, E., Lindgren, M. et al., (Eds), The Bright Middle Ages (State Historical Museum, Stockholm Studies 4), Uddevalla, Sweden. 289-300

"Salt – Victoria & Albert Museum – Search the Collections." 26 March 2012. <http://collections.vam.ac.uk/item/O73126/salt/>

Koldeweij, Jos. Geloof & Geluk Sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen. Arnhem, Terra Lannoo, 2006.

Appendix A – Other Views of Salt Cellar

Figure 1 – Victoria & Albert

Figure 2 – Egan, 192

Figure 3 – Homer, 76

Pyx or salt, pewter, of hexagonal form and standing feet. With a flat, hinged lid decorated in relief with the scene of the Annunciation and the arms of France and England as used before 1340. The panels forming the sides are decorated with scrolling foliage and a frieze; in the centre of four panels and on the top is a device roughly engraved in 'wriggle work', probably representing a candlestick - an owner's mark. The finial is in the form of a seated hound. Inscribed within the border on the upper section of the body 'AVE MARIA GRACIA PLENA DOMINUS TECUM BENEDIT' and on the label on the top 'AVE'.

- Place of origin: England, Great Britain (made)
- Date: ca. 1300 (made)
- Materials and Techniques: Pewter, cast and engraved
- Museum number: 4474-1858
- Gallery location: Metalware, room 116, case 3 (V&A)
- Height: 90mm (Homer, 76)

Appendix B – Casting in Soapstone

To create pieces with designs/elements on multiple sides, the blocks of soapstone must first be registered together, so that they fit together the same way each time. Figures 1 and 2 show examples of mould registration. A two part mould can be used for flat items with details on one or two sides. A three part mould is used for items that have details on several sides or would be tricky to pour based on open work.

The shape needed must be carved into the soapstone and then any designs are carved into the stone. The picture must be carved in reverse, both left to right as well as depth-wise.

Once the shape and design are carved, a sprue (or funnel) is added to channel the molten pewter into the mould and add weight to press the metal into the design.

The pewter is melted and poured into the sprue. Once the metal is cooled, the piece is removed and the sprue clipped off and remelted.

The piece can be finished using files or a grinder as needed.

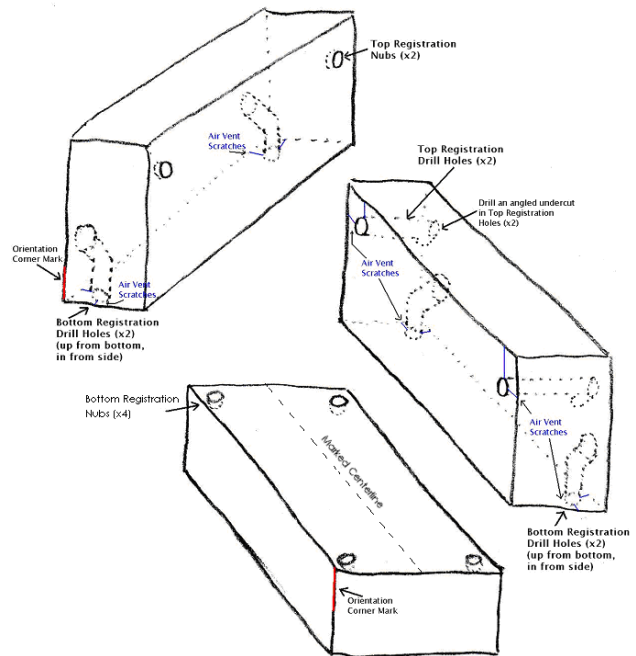

Figure 1 - Diagram of Three-Part Mould Registration (Wolf, 3)

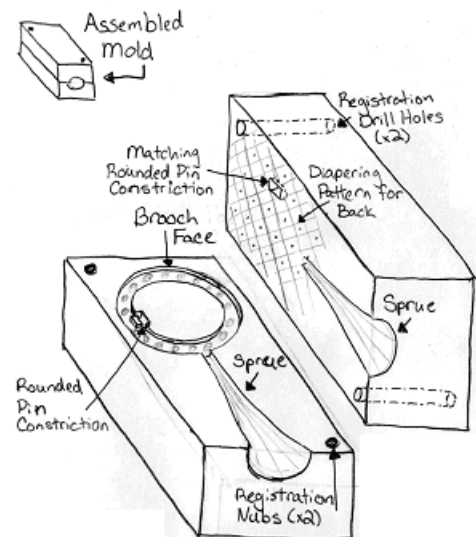

Figure 2 - Diagram of Two-Part Mould Registration (Wolf, 3)

Figure 3 – 15th century soapstone mould (Koldeweij, 147)

Appendix C – A Lid from Kalmar, Goran Tegner

Ett tennlock från Kalmar

Göran Tegnér

1932–34 genomfördes i Kalmar en stor arkeologisk undersökning av Slotts-fjärden, hamn för såväl medeltidsstaden som slot-tet. I den oerhörda fyndmängden – kera-mikmaterialet är enastående i Skandina-vien – märks ett litet elegant tennlock, som i många sammanhang nämnts i förbigåen-de (Selling 1948, 22 och 1979, 344; Olsson 1974, 209 och not 8). Genom sin höga kva-litet förtjänar det dock en utförligare pre-

sentation (fig 1).

Locket har en bredd av 7,2 cm och en höjd av 5 cm, det har sexkantig omkrets, karnisformad profil och kröns av en sittan-de djurfigur, snarare en hund än ett lejon. Djuret har i s-form lyftad svans och sitter på en liten glob. Kanten utgör ett horison-tellt brätte, prytt med förhöjda rundlar med vulstaktig omkrets. Vid en av sidorna sitter ett gångjärn. Lockets sex triangulära

Fig 1. Tennlock från Slotts-fjärden, Kalmar. Foto G Hildebrand, ATA. – Pewter lid from Kalmar.

Fig 2. Tennlock från Slottsfrjärden, Kalmar; undersidan. Foto G Hildebrand, ATA. – Pewter lid from Kalmar, bottom.

fält är avgränsade mot varandra av rutskrifferade band och avslutas uppåt och nedåt av band med motställda trianglar, varannan rutskrifferad, varannan med en liten upphöjd buckla. I vart och ett av fälten finns figurer i upphöjd relief. Locket baksida är rutskrifferad, och vart triangelfält prytt med en stor fransk lilja (fig 2).

Scenerna framställer Bebådelsen och Konungarnas tillbedjan. I det första fältet ses en knäböjande ängel, vars bortre vinge

skär över bildfältets skrafferade begränsningsband. I sina händer håller ängeln ett språkband med texten EVE GR, dvs AVE [MARIA] GR[ATIA PLENA etc]. I fältet t h om bebådelseängeln (fig 4) syns Maria stående, med ansiktet vänt mot ängeln, med dok och gloria och den högra handen höjd som för att uttrycka häpnad. Vid hennes sida står en rundbukig vas med en lilja, nästan lika hög som Maria själv. I de återstående bildfälten framställs konungarnas tillbedjan. Närmast bebådelsescenen ses Maria sittande på en bred bänk med Jesusbarnet bredvid sig (fig 5). Maria bär krona och håller i sin högra hand en ros. Jesusbarnet framställs såsom mycket lockigt och hållande ett äpple i sin vänstra hand. Överst i triangelfältet ses Betlehems stjärna.

I nästa fält (fig 6) ses en konung, skäggprydd och med kal hjässa, knäfalla vänd mot Maria och Jesusbarnet; med sin högra hand sträcker han fram ett ciborieliknande kärl med öppet lock. Kronan ligger på marken framför honom. I följande fält (fig 7) ses en konung stå med högra handen pekande mot vänster och i den vänstra hållande sin gåva. Ansiktet vänder han mot den tredje konungen i nästa fält (fig 8) som

Fig 3–4. Bebådelsen. Foto G Hildebrand, ATA. – The Annunciation.

Fig 5. Maria med Jesusbarnet. Foto G Hildebrand, ATA. - The Madonna.

Fig 6-8. De tre vise männen. Foto G Hildebrand, ATA. - The Magi.

med höjd högerhand gör en gest. Hans dräkt, prydd med stora knappar på kjortel och ärmar är av helt annat snitt än de andras och kortare.

Figurerna är pregnant tecknade i hög relief, med elegant veckbehandling och uttrycksfulla gester. Alla figurer som ses i profil har givits stora spetsovala ögon och framträdande, oftast raka näsor. Huvudena är alla oproportionerligt stora. Bildfälten har fyllts ut med stora sexbladiga blom-

mor med sirligt ringlande stänglar och blad.

Var hör då detta eleganta lilla lock hemma?

Tenn var under medeltiden ett mycket uppskattat material, använt till såväl hushållsgeråd som föremål för kyrkans bruk. Så var det i stora mängder tillverkade pilgrimsmärkena gjorda av tenn, eller tennlegering liksom även beslag till bokpärmar och skrin. Tom dopfuntar av tenn före-

kommer. Bland de medeltida tennföremål som presenteras i en rad handböcker (Berling 1920, 55 ff; Haedeke 1961 f; Mory 1961, fig 13) finns också representanter för den grupp som det lilla locket från Kalmar tillhör. Det rör sig om inalles minst sju stycken sexkantiga tenndosor vilka ursprungligen haft lock med samma karnisformade profil som Kalmarlocket. Tre bevarade lock har samma motiv som Kalmarlocket, medan två istället visar vapenbilder. Ytterligare två dosor, eventuellt tre, bildar en besläktad grupp.

Av de kända dosorna visar två apostlafigurer i arkader, medan tre visar månadsbilder. Endast ett av de kända locken har i likhet med Kalmarlocket sin krönfigur i behåll. Då de kända exemplaren på olika sätt kombinerar lock- och dosmotiven, är det på sin plats att här presentera dem.

I Albert Figdors samling i Wien (*Die Sammlung Dr Albert Figdor*. Auktionskatalog 1930) ingick en i synnerligen komplett skick bevarad dosa (h 9 cm, tvärsnitt

Fig 9. Tenndosa från A Figdors samling, Wien. Efter von Walcher-Molthein. – Pewter pot, former Figdor collection, Vienna.

7,5 cm) vars vidare öden är okända (fig 9). Locket, krönt av en sittande hund visar samma motiv som Kalmarlocket, såväl ut- som invändigt. von Walcher-Molthein (1906) anser hunden vara sekundär, medan von Falke (*Die Sammlung Dr Albert Figdor* 1930) i sin beskrivning nämner hunden utan kommentar. Brättet har upphöjda rundlar med kantvulst. Dosans sidor pryds av apostlar i gotiska arkader; därunder står deras namn på lågtyska: Bertl (Bartolomeus), Piet (Petrus), Andris (Andreas), Thomaes (Tomas) etc (läsning efter *Die Sammlung Figdor* 1930, nr 226). Bottnens insida visar Guds lamm, utsidan en sköld med en dubbelörn. Den står på tre låga fötter, vars fästen vid dosans nederkant utformats som masker. Dosan, som kom till Figdors samling via en lång rad ägare i München och Wien, dateras till 1300-talet av von Falke som anger ursprunget till Niederrhein.

Dosan från Graz (fig 10; Landesmuseum Joanneum, Inv-Nr 9805 h 5,4 cm, lockets diam 7,1 cm. – Lacher 1906; *Gotik in der Steiermark* 1978) har ett lock med sex vapen: en dubbelörn, Frankrikes, Burgunds, Salzburgs (?) och Kölns vapen. Brättet har förhöjda rundlar. Lockets insida pryds av franska liljor mot rutskrafferad botten. På dosans utsida ses apostlar i gotiska arkader med namnen under. Nederkanten är skadad, men även här är namnformerna lågtyska (läsning efter foto). Fötterna saknas. I bottnens insida återges Bebadelsen, på utsidan en sköld med enligt Lacher (1906) provinsen Novaras vapen (i Piemonte i NV Italien) inskriven i ett fyrpass. Dosan påträffades, använd som relikbehållare, vid slutet av 1800-talet vid rivning av ett altare i kyrkan i Teuffenbach i Steiermark.

Det vaxhölje som omslöt dosan var försett med sigill och en inskrift på pergament, som angav 1439 som nedläggningsåret. Dosan var alltså defekt redan vid nedläggandet.

I Köln förvaras två dosor (Kunstgewerbemuseum, Inv-Nr J 440 och 441).

Dosan J 440 (fig 11), h med lock 6,2 cm, tvärsnitt 7,4 cm (*Kataloge des Kunstge-*

Fig 10. Tenndosa från Teuffenbach, Steiermark, Österrike, nu i Landesmuseum Joanneum, Graz. Foto Landesmuseum Joanneum, Graz. – Pewter pot from Teuffenbach, Steiermark, Austria.

werbemuseums Köln, Bd. III, 113f; Berling 1919, 57; Schaefer 1923, 64; Haedeke 1963, 62) har locket i behåll, på vilket man ser sex vapen i bildfälten: 1. familjen Colonnas vapen, 2. och 3. det Heliga Romerska Rikets vapen 4. staden Roms vapen (SPQR), 5. Familjen Orsinis vapen, 6. Kungariket Neapels vapen under huset Anjou. (Tydning enl Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln, Bd III, 113f). På själva dosan figurer i dubbelarkader, ssyselsatta med olika sorters arbete, vilket anger att det rör sig om månadsbilder. Därunder icke tydbara inskrifter. Dosan står på tre låga fötter.

Dosan J 441 (fig 12; referenser som för ovanstående, h 2,3 cm, tvärsnitt 6 cm) har i likhet med den föregående en månadsbildssvit – dock inte identisk; också här är inskrifterna otydbara. Dosan är också lägre än den föregående. Kölnkatalogen daterar de båda exemplaren genom vapnen till 1400-talets första hälft och anser dem tillverkade i Italien. De kommer båda från Wilhelm Clemens samling i Köln.

Beträffande den tenndosa som förvaras i Museo Diocesano i Bressanone (Brixen) i Italien har det inte lyckats mig att få några uppgifter utöver en bekräftelse av dess existens. Lacher (1906) uppger att den påträffats i kyrkan i Ospitale i Ampezzodalen i ett altare invigt omkring 1250, att dess

Fig 11–12. Tenndosor i Kunstgewerbemuseum, Köln. Foto Kunstgewerbemuseum, Köln. – Pewter pots in Kunstgewerbemuseum, Cologne.

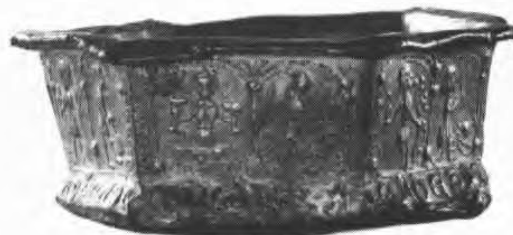

Fig 13. Tennlock påträffat i Themsen, London. British Museum. Foto British Museum. – Pewter lid, found in the Thames. The British Museum.

sidor återger "je zwei auf Weizen und Wein Bezug nehmende Relieffiguren" samt att den är mycket lik exemplaret från Graz.

I London (British Museum, Inv nr 1856, 7-1, 2175, diam 7 cm) förvaras ett lock (fig 13) vars figurmotiv överensstämmer med Kalmarlockets, dvs det har framställningar av Bebudelsen och Konungarnas tillbedjan. Brättets dekor är dock annorlunda utformad; i stället för upphöjda rundlar bär det en inskrift. Under bebådelseängeln läses AVE MARIA, under Maria GRACIA · PLENA, under Maria med barnet: DOMINUS TE:[CUM] (dessa ord är en del av änglahälsningen och hör alltså egentligen hemma i bebådelsescenen). Under de heliga konungarna står, läst motsols, + REX JASPAR · REX · MELCHIOR · REX · BALTASAR. Locket saknar krönfigur. Det påträffades 1846 i floden Thames i London (Roach Smith 1858) och inköptes av tennspecialisten och samlaren C Roach Smith, som 1856 sålde det till British Museum.¹

Fig 14. Tenn dosa från Werne, Kreis Lüdinghausen, Westfalen, nu i Westfälisches Landesmuseum, Münster. Foto Westfälisches Landesmuseum, Münster. – Pewter pot from Werne in Westphalia. Westfälisches Landesmuseum, Münster.

I Westfälisches Landesmuseum i Münster förvaras en dosa (fig 14) med såväl lock som fötter i behåll (Inv Nr X200; diam 7,1 cm). Lockets bildfält bär en dekor som i likhet med locket från London i stort stäm-

Fig 15. Fragment av gjutform för tenn dosa samt avtryck. Dosan påträffad i Visby hamn. 1400-talet. Statens historiska museum, Stockholm. Foto B Lundberg, ATA. – Fragment of a four-partite limestone mould, found in Visby harbour; 15th century. The Museum of National Antiquities, Stockholm.

mer överens med Kalmarlockets. Brättet är delvis starkt skadat men är liksom på Londonlocket försett med inskrifter: under bildfälten med bebådelsen läses ... MARI ... och ... CIA . PLEN ... Locket har förlorat sin krönfigur.

Behållaren smyckas av månadsbilder, två figurer på vardera av dosans sex sidor i rundbågade arkader med pärldekor. Under scenerna nu delvis utplånade och svårtydda inskrifter, som återger månadernas namn. De tre fötterna har fästen utformade som skäggiga masker. I dosans botten ses en framställning av bebådelsen. Dosan som 1879 kom till museet, härrör från kyrkan i Werne, Kreis Lüdinghausen i södra Westfalen (Ludorff 1883, 111). Om dess ursprungliga funktion där finns inga uppgifter, även om Ludorff beskriver den som "Reliquienbehälter, gotisch".

År 1901 kunde Statens historiska museum köpa en fragmentarisk gjutform av sannolikt importerad kalksten, påträffad vid muddring i Visby hamn (SHM 11416).² Formen (fig 15), som av allt att döma varit

fyrdelad (enligt Oldeberg 1966, 114 sexdelad) har varit avsedd för gjutning av sexkantiga dosor av den typ som beskrivits ovan, och fragmentet visar en och en halv sida med ungefär samma mått och proportioner som de bevarade dosorna. Vid den halva sidan ses urtag för två av de tre gångjärnsöglorna. På var sida har framställts två figurer i gotiska arkader, tecknade med överdrivet stora huvuden i den summariska stil som ofta kännetecknar pilgrimsmärken. Dateringen kan sättas till 1400-talet.

Om man nu summerar har vi alltså kännedom om åtta dosor av i stort sett samma typ. Av de sex lock som är bekanta har fyra framställningar av Bebådelsen och Konungarnas tillbedjan, medan de två återstående har vapenbilder. Vid en hastig blick ser Bebådelselocken, som vi kan kalla dem, identiska ut: samma indelning i fält, samma figurer och dekorativa växtornamentik etc. Men vid närmare betraktande kan man se vissa skillnader. London- och Münsterlocken har inskrifter, brättena på Kalmar- och Figdorlocken har upphöj-

da rundlar med kantvulst (locket på Graz-exemplaret – med vapenbilder – har exakt samma dekor på brättet). Figurernas proportioner varierar något, stjärnan över madonnafältet har något varierande placering, bebådelseängeln's vinge skär över de skrafferade listerna på olika sätt.

Ser man så till dosorna – fem stycken – visar de båda exemplaren från Köln och Münsterdosorna månadsbilder, dosorna från Figdorsamlingen och Graz' apostlar (beträffande Figdor-exemplaret tillåter inte bildkvaliteten någon detalj jämförelse).

Här grupperar sig dosorna klart: Köln-exemplaren avviker helt från de övriga när det gäller detaljer som figurstilen, arkadernas och de små fötternas utformning. Inskrifterna är inte läsliga. Apostlagestalterna på Graz- och Figdorlocken ansluter sig däremot helt till figurstilen i de figuralt utsmyckade locken, medan Münsterdosans månadsbilder visar något mindre, sattare gestalter.

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att dosorna från Kalmar, London, Graz, Münster och Figdorsamlingen är så lika att man måste förutsätta en tillverkning efter samma förlagor i en och samma verkstad, medan Köln-dosorna – som ju inte heller sinsemellan är identiska – är av lägre kvalitet och måste ha tillverkats på annat håll, inte nödvändigtvis i samma verkstad. Formfragmentet från Visby slutligen, utgör bevis för ytterligare en grupp, medan Bressanone-dosans ställning är osäker.

Komna så långt kan vi notera att Kalmarlockets figurstil kommer mycket nära den vi kan se i apostlagestalterna på Graz- och Figdordosorna (fig 9 och 10), och så bör också dosan till detta lock ha sett ut. Kalmarlocket och Figdordosans lock har dessutom sina krönande djur i behåll, vilket visar att de är ursprungliga och inte ersätter ett kors, något som flera författare förmodat.

Dateringen har varierat mellan 1300-talet (Sammlung Figdor 1930, nr 226, Olsson 1974, 209) och 1400-talets första hälft. Ikonografi och figurstil ger här en viss ledning.

Bebådelsen ansluter sig till ett antal framställningar i franskt bokmåleri från 1300-talets andra hälft, där element som den knäböjande ängeln, Marias åtbörd och liljan i vasen mellan dem återkommer t ex i Karl V:s breviarium (ca 1364–1370 – *Fastes du Gothique* nr 287) och *Petites Heures du Duc de Berry* av Jaquemart de Hesdin (Robb 1936, 490 ff). Beträffande dosan från Graz vet vi att den nedlades som relikbehållare i ett altare 1439 och bör – eftersom den bl a förlorat sina fötter – ha tillkommit något tidigare. En datering av denna grupp till 1300-talet slut – omkring 1400 – förefaller därför rimlig. Med ledning av vapnen på dosan J 440 från Köln har man diskuterat sig fram till Italien som Köln-dosornas ursprung, medan Grazdosan av Lacher (1904, 598) förts till Tyskland, möjligen Nürnberg, av utställningskatalogen *Gotik in der Steiermark* (1978) till Italien. Till bilden hör också att apostlanamnen på Graz- och Figdordosorna ju återges med lågtyska former, vilket pekar på att denna grupp tillverkats längre norrut, sannolikt i Nederländerna eller Nordtyskland. Formfragmentet från Visby, som – då stenmaterialet sannolikt inte härrör från Gotland – kan ha importerats som färdig form eller som råmaterial, ger vid handen att tillverkning av föremålstypen skett på många olika håll.

Avslutningsvis skall vi så uppehålla oss vid den ursprungliga funktionen. Av de åtta kända dosorna har tre ett säkert kyrkligt ursprung, och med ett undantag (Schaefer 1923, 64) har de alltid betecknats som "Hostiendosen" eller pyxider, kärl för den icke vigda oblaten (Lacher föreslår att de användes vid sockenbud då de i så fall skulle innehållit den vigda oblaten); den fornsvenska termen var bl a *öffleteskar* (av *öfflete*, oblat, en form härledd ur fornengelskan. Det kunde beteckna såväl det icke konsekrerade som det konsekrerade nattvardsbrödet. – Thors 1957, 202 f).

Dosornas sexkantiga form och toppiga lock kan motsvaras av t ex den lilla dosa av förgylld koppar, med skåra i locket, vilken före 1693 inkom till Antiquitetskollegium

och alltså hör till SHM:s äldsta inventarier (SHM 300, h 6,5 cm), i 1693 års katalog upptagen som "En lijten Fattigbössa af koppar medh Munkebookstäfer" (Arne 1931, 72). På behållaren är en graverad majuskelinskrift: + AVE: MARIA: GRACIA : PLENA : DOMI(NVS), bebådelseängelns hälsningsord, som finns på många ciborier. När det gäller kärl för den icke vigda oblaten föreligger enligt Braun inga föreskrifter om i vilket material de skulle vara tillverkade; dock har de alltid haft lock. Inventarierna ger prov på sådana i såväl dyrbara material – även om guld är sällsynt – som enklare; även svarvade trädosor förekommer (Braun 1932, 458f).

Nu behöver man emellertid inte pga de religiösa motiven förutsätta ett kyrkligt bruk; i medeltidens konst överväger utan tvekan de religiösa motiven, och man kan nämna rader av profana bruksföremål med religiösa bildframställningar. Detta kan ha flera orsaker. I folklig föreställning tillmättes vissa namn och gestalter en apotropeisk innebörd, som när man återfinner "förvirrade" Mariaböner på den sk Mörkökanonen (Bälinge sn, Södermanland) från ca 1400 (SHM 23136) eller de tre vise männens namn på ringar och dryckeshorn. Ett stort antal bevarade dryckeskärl av praktkaraktär har en dekor av religiösa motiv. Några exempel från Sverige och utlandet illustrerar detta: The Royal Cup i British Museum i London, ett franskt arbete från 1370–80-tal med bl a scener ur S Agnes liv (Les fastes du Gothique nr. 213 o där anlitt; man förmodar att bägaren användes vid särskilt högtidliga tillfällen, kanske vid S Agnesdagen), Ängsöbägaren från 1470-t (Ugglas 1942, 26ff), som bär graverade scener ur Kristi liv samt den något yngre Stjärnorpspokalen (Ugglas 1942, 103ff) med drölerier och helgonfigurer, flera av 1300-talsskålarna i Duneskatten (SHM 6849; Andersson 1983) med Guds lamm, S Olof etc och för att avsluta exemplifieringen, skålen i Rotebroskatten, daterad till omkring 1400 och prydd med såväl Petrus och Paulus som Guds Lamm. De hundratal nu försvunna dryckeskärl och fat av

Fig 16. Saltkar i Kunstgewerbemuseum, Berlin. Foto Kunstgewerbemuseum, Berlin. – Salt pot. Kunstgewerbemuseum, Berlin.

silver som nämns i bevarade testamenten är endast undantagsvis närmare beskrivna, men man kan förutsätta att många varit dekorerade på liknande sätt.

Många bevarade medeltida silverskedar har graverade bilder av helgon och kröns av plastiska framställningar av heliga personer, utan att man för den skull behöver anta att de haft kyrklig anknytning. Det behöver man säkerligen inte heller förutsätta – som Wentzel gjort (1941, 163ff) – beträffande den träask för förvaring av skedar som finns i Statens historiska museum. Skedasken (SHM 12529:2), från Rone socken på Gotland, dateras av sina figurscener (Bebådelsen, Paulus, Johannes, Petrus) till 1400-talets första hälft och har en nära parallell, något äldre, i St Annenmuseum i Lübeck (Wentzel 1941).

Nära vår grupp av dosor står en annan typ av tenn dosa, med platt lock, som bevarats i åtminstone två exemplar. Det ena finns i Clunymuseet i Paris (Musée des Thermes et de l'Hotel de Cluny, nr 5186) och har beskrivits av Viollet-le-Duc (1871 II, 150ff); det andra finns i Kunstgewerbemuseum i Berlin (fig 16; Inv Nr 99,4) inköpt i konsthandeln i Wien 1899. De förefaller vara identiska till utseendet. Till formen är de sexkantiga, och det flata locket

är fäst i ett scharnier som löper mellan två hörn. På lockets ovansida framställs Bebildelsen, och i den omskrift som löper längs fyra av de sex sidorna läses + BOSTETUS : ME FECIT + : AVE : GRACIA : PLENA : DOMINUS : TECUM. På lockets insida framställs den korsfäste Kristus mellan Maria och Johannes med omskriften: CVM SIS IN MENSA PRIMO DE PAVPERE PENSAS : CVM PASCIS EVM PASCIS AMICE DEVM. Dessa dosor torde tillhöra 1300-talets mitt.

Den senare inskriften – ett distikon – återfinns i det närmaste identisk bl a i en handskrift från 1400-talet i Biblioteca Ambrosiana i Milano (Walther 1969, Nr 3785; Novati 1905, 49) innehållande bl a *mores de mensa nobiliores*, dvs regler för ett gott bordsskick. Raderna, varav den första är en hexameter, den andra en pentameter, betyder: "när du sitter (eg. är) till bords, tänk då först på den fattige. Då du när honom, när du också Gud, min vän." Raderna återfinns hos Walther också i en rad varianter, de äldsta i handskrifter från 1200-talet (Walther a.a. Nr 3754, 4954, 15648, 16168).³

Inskriften visar att dessa två dosor haft sin användning vid bordet – det finns i detta sammanhang ingen anledning att tolka *mensa* som altare – och man har länge betraktat dem som saltkar trots bildmotivens sakrala karaktär.

Att det finns paralleller visar en inskrift Aron Andersson anför (1983, 37), gravrad på gammalserbiska på en silverskål från 1300-talet i Metropolitan Museum, New York: "I Faderns, Sonens och den Helige Andes namn, må Gud skänka glädje åt den som dricker men låt honom inte glömma de fattiga." Redan Schaefer (1923, 64) föreslår med ett frågetecken att Kölndosorna skulle vara saltkar. Jag är av den uppfattningen att dessa små dosor är saltkar, några enstaka exemplar av hundratals tillverkade, som råkat överleva genom att de fått en sekundär användning i en kyrka. Hur sådant kunde ske illustreras av en räkenskapsuppgift från 1554 från kyrkan i Champdeuil (Seine-et-Marne) där

det heter: "Pour quatre petites sallieres d'estain qui ont esté achesptées par led. Rendant pour mectre des saintes reliques aux autelz de lad. eglise la somme de solz tourn. por ce X s." (Bapst 1884, 139) Dvs: "För fyra små saltkar av tenn som har inköpts av den nämnde Rendant för att [i dem] placera de heliga relikerna på altarna i nämnda kyrka . . ."

Nu har i och för sig ett förvaringskärl för salt hemorts rätt i en katolsk kyrka under medeltiden. Redan i romersk rit hade saltet en exorcistisk funktion, en tanke som övertogs av fornkyrkan. Det användes vid beredande av vigvatten, vid vigning av kyrkor och altaren samt vid dopet, där några korn salt lades på katechumenens tunga (Braun 1924, 307). I katolska kyrkan används det fortfarande vid beredandet av vigvattnet. *Exorcismus salis* inleder en rad medeltida manualen och missalen. (Exorcizo te creatura salis per deum vivum, per deum verum, per deum sanctum etc. – Missale Lundense, Missale Norwegicum, The manuale from Notmark, Manuale Uppsalense). Det finns veterligen inga föreskrifter för hur ett kärl för salt skulle vara beskaffat, så man kan mycket väl ha införskaffat ett gängse saltkar.

Redan under antiken hade saltet en framträdande plats på bordet, i praktfulla kärl som ärvdes som släktklenoder. Under medeltiden gjordes också saltkar i dyrbara material – vi kan finna dem i bevarade äldre inventarieförteckningar – men även i ett enkelt material som tenn, där man också kunde ge dem en tilltalande form, som de här behandlade exemplen visar.

Ibland stod det ett saltkar vid varje kuvert. Man hade gärna velat kunna identifiera vår grupp i någon av de många framställningarna av festligt dukade bord som finns i konsten från framförallt 1400-talet, men det har ännu inte lyckats mig. En dosa i en framställning av S Ulrich, målad omkr 1460 av Meister der Ulrichslegende, i St Ulrich und Afra i Augsburg har en slående snarlik form; på disponibel avbildning kan dock inte avgöras om den är försedd med reliefdekor (fig 17).

Med några exempel kan den följande utvecklingen belysas. I lager från omkring 1400 har man i Dordrecht i Holland påträffat ett sexkantigt tennlock – grövre i utförandet än dosorna i den behandlade gruppen – krönt av ett manshuvud, medan undersidan har samma skraffering och liljedekor som de nämnda dosorna (fig 18). Det utgör enligt grävningens ledaren H Sarfati säkerligen locket till ett saltkar.

Fig 17. *Meister der Ulrichslegende*, 1460-talet. *S Ulrich und Afra*, Augsburg. Efter *Rotterdam Papers IV*, Rotterdam. – *Meister der Ulrichslegende*, the 1460's. *St Ulrich und Afra*, Augsburg.

Fig 18. *Lock till saltkar*, påträffat i Dordrecht, Holland. Foto *Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek*, Amersfoort. – *Pewter lid from a salt pot*, found in Dordrecht, the Netherlands.

Framemot 1400-talets slut är man på fastare mark genom avbildningar och fynd. Från denna tid känner man i Nederländerna runda saltkar av tenn med flata eller kupiga lock, krönta av sittande lejon. Den äldsta avbildningen av ett sådant är på en målning från 1463 av Dirk Bouts och det äldsta påträffade exemplaret från en borg, förstörd före 1477 (Dubbe 1978, 224ff). Detta talar för att man under 1300-talets andra hälft hade en tillverkning av rikt dekorerade eleganta saltkar av tenn, som i motsats till praktkaren var mer inom ekonomiskt räckhåll för gemene man. Med tiden förenklades och förgrovades formerna, dosorna blev runda och krönfiguren ofta ersatt av en enkel knopp som på Jan Mostaerts framställning av den heliga familjen (Wallraf-Richartzmuseum, Köln).

Noter

1. Jag vill tacka John Cherry vid British Museum, som fäst min uppmärksamhet vid detta lock.
2. Enligt konservator Tord Andersson, Tekniska institutionen vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer är stenmaterialet hårdare än den kalksten som vanligtvis använts på Gotland.
3. Alla varianter av den fromma maningen torde återgå på *Facetus*, en samling versifierade levnadsregler på latin, sannolikt från 1100-talet och även

föreliggande i en tysk version, där den motsvarande raden lyder: *Wen du wilt ze tische gan/ so soltu des armen gedæthnis han*. H. Schüppert, *Spätmittelalterliche Didaktik als Quelle für adeliges Alltagsleben?* i *Österr. Ak. der Wissensch., Phil.-hist. Kl., Sitzungsber.* 400. Wien 1982. – För hjälp med tydning och identifikation av inskriften vill jag här tacka Gunilla Björkvall, Stockholms universitet och Eva Andersson, Kungliga biblioteket.

Referenser

- Andersson, A 1983. *Mediaeval drinking bowls of silver found in Sweden*. Stockholm.
- Arne, T J 1931. Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets samlingar. *Fornvännen*.
- Bapst, M G 1884. *L'étain*. Paris.
- Berling, K 1920. *Altes Zinn*. Berlin.
- Braun, J 1924. *Liturgisches Handlexikon*.
– 1932. *Das christliche Altargerät in seinem Sein und seiner Entwicklung*. München.
- Dubbe, B 1978. *Tin en tinnegieters in Nederland*. 2:a uppl. Zeist.
- Die Sammlung Dr Albert Figdor*. Wien.
Erster Teil. Erster Band. Verzeichnet von Otto von Falke. 1930. Wien.
- Gotik in der Steiermark*. 1978. Graz.
- Haedeke, H U 1963. *Zinn*. Braunschweig.
- Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln. Bd III*. Zinn. Bearbeitet von Hanns Ulrich Haedeke. 1968. Köln.
- Lacher, K 1906. Hostienbehälter im Kulturhistorischen und Kunstgewerbemuseum zu Graz. *Kunst und Kunsthandwerk*. Wien.
- Les Fastes du Gothique. Le siècle de Charles V*, (Utställning i Galeries Nationales du Grand Palais, Paris okt 1981–febr 1982. Katalog.)
- Ludorff, A 1893. *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen. Bd. 3*. Kreis Lüdinghausen. Münster.
- Manuale Uppsalense*. Utg av I Collijn. *Kungliga bibliotekets samlingar*. 1918. Stockholm.
- Missale Lundense*, Paris 1514. Lund–Malmö 1946.
- Missale Norwegicum*
- Mory, L 1961. *Schönes Zinn*. München.
- Musée des Thermes et de l'Hotel de Cluny. Catalogue et description des objets d'art*. 1883. Paris.
- Novati, F 1905. *Attraverso il medio evo*. Bari.
- Oldeberg, A 1966. *Metallteknik under vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Olsson, M 1974. *Kalmar gamla stads kyrkor*. 1. Storkyrkan. Sveriges Kyrkor. Vol 158. Stockholm.
- Roach Smith, C 1858. Cover of a leaden box or cup found in the bed of the Thames. *Collectanea Antiqua I*.
- Robb, D 1936. The iconography of the Annunciation in the fourteenth and fifteenth centuries. *Art Bulletin XVIII*.
- Schaefer, K 1923. *Die Sammlung W Clemens*. Köln.
- Selling, D 1948. *Fynd från Kalmar*. Ur Statens historiska museums samlingar. 5. Stockholm.
– 1979. Arkeologiska spår av det äldsta Kalmar. *Kalmar stads historia I*. Stockholm.
- The Manual from Notmark. K Ottosen, ed. *Biblioteca Liturgica danica. Series latina vol. I*. 1970. Copenhagen.
- Thors, C E 1957. *Den kristna terminologien i fornsvenskan*. Helsingfors.
- af Ugglas, C R 1942. *Senmedeltida profant silversmide i Sverige*. Stockholm.
- Walcher-Moltheim, A von 1904. Deutsches und französisches Edelmetall aus zwei Wienersammlungen. *Kunst und Kunsthandwerk*. Wien.
- Walther, H 1969. *Initia carminum ac versum medii aevi posterioris latinorum*. 2. uppl. Göttingen.
- Wentzel, H 1941. Zwei Löffelkästen des Ostseebietes. *Fornvännen*.
- Viollet-le-Duc, M 1871. *Dictionnaire du Mobilier Français II*. Paris.

A pewter lid from Kalmar

In the excavation of the harbour and the town and castle of medieval Kalmar in Sweden, a small hexagonal lid was found, decorated with representations of the Annunciation and the Adoration of the Magi. The lid belongs to a group of small pewter pots, dated in the second part of the 14th century – about 1400. Their lids are decorated either with the Annunciation and the Adoration or a series of coats-of-arms. The sides of the pots are decorated with either the twelve apostles or with representations of the twelve months. It has always been assumed that these pots were pyxes.

Two pewter pots, in the Cluny Museum in Paris and in the Kunstgewerbemuseum in Berlin, with representations of the Annunciation and the Crucifixion also carry inscriptions in Latin: CVM SIS IN MENSA PRIMO DE PAVPERE PENZA (When seated at table, think first of the poor). This shows that in spite of their religious iconography these pots are clearly meant for the table, most probably as salt pots. The same must therefore be true of the group of pewter pots described above.